

Дмитро Гордієнко, Григорій Стариков

ДМИРО БАГАЛІЙ ТА ЄГОР РЕДІН: КІЛЬКА ЕПІЗОДІВ ВЗАЄМИН (за епістолярними джерелами)

З антропологічним поворотом у гуманітаристиці все більшу увагу дослідників привертають різноманітні аспекти біографістики, які стосуються життєписів не лише видатних постатей, але й простих людей, т. зв. “мовчазної більшості”. За останнє десятиріччя науковцями дедалі більша увага приділяється джерелам особового походження, до яких належить, зокрема, і такий “живий свідок” епохи, як епістолярій. Завдяки вивченню приватного та ділового листування відбувається персоніфікація (“олюднення”) історичної науки, з’являється можливість простежити взаємозв’язки та взаємовпливи між інтелектуалами тієї чи тієї епохи.

Впродовж тривалого часу, аж до появи електронних засобів спілкування, листування виконувало основну функцію комунікації між людьми, особливо на відстані. У Російській імперії на ХІХ століття припав справжній розквіт епістолярного жанру. В умовах цензури листи стали багатофункціональним засобом обміну думками, який дозволяв обговорити нагальні питання громадського життя, скоординувати дії щодо реалізації важливих проектів культурницько-просвітницького характеру, інколи навіть переростаючи в чорнові начерки майбутніх праць.

Значний інформаційний потенціал містить, зокрема, й епістолярій Д. Багалія, публікацію якого започаткував сам історик¹. Листування вченого на сьогодні вже було предметом наукового осмислення² та частково введено у науковий обіг³. Однак, попри те, що на сьогодні життя і творчість

¹ Див.: *Багалій Д.І.* Листи до мене проф. В.Б. Антоновича як матеріал до його біографії // Наукові записки Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. Харків, 1926, ч. 2, с. 125–139; *Багалій Д.І.* Листування В.Б. Антоновича з Д.І. Багалієм // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. К., 1928, кн. XVI, с. 267–269.

² Див.: *Стариков Г.М.* Епістолярна спадщина Д.І. Багалія як джерело до вивчення наукового та громадського життя в Україні кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 2011, 20 с.; *Стариков Г.М.* До питання про дослідження епістолярної спадщини Дмитра Багалія // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 2009. Нова серія, т. 13, с. 37–40; *Гончарова І.Є.* Епістолярій Д. Багалія як джерело історії Харківського університету // Актуальні питання історії України. Харків, 1992, с. 56–57.

³ Див., наприклад: *Заруба В.М.* Листування М. Грушевського з Д. Багалієм // Український історик. 1991–1992, № 3–4, с. 433–437; *Стариков Г.М.* Листи Дмитра Багалія до Опанаса Бичкова // Український археографічний щорічник. К., 2010. Нова серія, вип. 15, с. 434–475.

Д. Багалія загалом непогано представлені в спеціальних студіях⁴, у тому числі частково визначено і висвітлено особисте коло спілкування вченого⁵, його відносини з професором Харківського університету Є. Рєдіним, як і листування з останнім залишається мало дослідженим.

Чи не єдиний, хто порушив питання взаємин Д. Багалія і Є. Рєдіна, був Р. Філіппенко⁶. Дослідник звернув увагу на співпрацю вчених у галузі дослідження історії та культури Слобожанщини. Однак предметне поле спілкування між науковцями було значно ширшим. Д. Багалія та Є. Рєдіна, крім праці на Історико-філологічному факультеті Харківського університету, також поєднувало ще й членство в Харківському історико-філологічному товаристві (далі – ХІФТ).

Д. Багалій увійшов до ХІФТ у 1883 р. Вже наступного, 1884 р., вчений очолив Історичний архів Товариства, який на початок 90-х рр. ХІХ ст. став одним з найбільших архівосховищ джерел з історії Лівобережної та Слобідської України ХVІІІ–ХІХ ст.⁷ Прикметно, що випуск своїх “Сборников” ХІФТ розпочало з публікації зібраних та опрацьованих Д. Багалієм “Материалов для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства” у двох томах. Брав вчений активну участь і в

⁴ Див., наприклад: *Кравченко В.В.* Д.И. Багалей. Научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990, 176 с.; *Кравченко В.В.* Д.И. Багалій в світлі й тіні своєї “Автобіографії” // Багалій Д.И. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури [упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка]. (Багалій Д.И. Вибрані праці: У 6 т.). Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія. Харків, 1999, с. 9–56; *Кравченко В.В.* Історик для України // Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. К., 2011, с. 133–196.

⁵ Див., наприклад: *Заруба В.* Михайло Грушевський та Дмитро Багалій // Березіль, 1991, № 9, с. 141–154; *Верба І.* Дмитро Багалій і Олександр Оглоблин: до історії творчих стосунків // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник / Упоряд. Кравченко В.В. Харків, 1999, с. 218–270; *Багалій О.Ю.* Дмитро Багалій: родинне оточення, коло друзів та знайомих // Актуальні питання історії України. Тези доповідей перших Багаліївських читань, присвячених 135-річчю з дня народження, 60-річчю з дня смерті академіка Дмитра Івановича Багалія. Харків, 1992, с. 7–8; *Несвіт Е.А.* Д.И. Багалей и И.Е. Рєпин // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 38–40; *Резнікова В.В., Добреля Л.П.* Д.И. Багалій і О.Я. Єфименко // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 45–47 та ін.

⁶ *Філіппенко Р.И.* Путиами просветительства (Е.К. Рєдин – исследователь церковных древностей г. Харькова) // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 99–102.

⁷ *Арбузова С.Г.* Діяльність Д.И. Багалія в Харківському історико-філологічному товаристві // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 76; *Герасименко Н.О.* Листи Д.И. Багалія: З епістолярної спадщини Олександра Лазарєвського // УІЖ, 2008, № 1, с. 113–122.

археологічних та етнографічних дослідженнях Товариства, особливо в рамках підготовки XII та XIII Археологічних з'їздів⁸.

Є. Редін був прийнятий до членів ХІФТ 17 березня 1893 р., а 28 лютого 1897 р. його обрали секретарем⁹. З приходом Є. Редіна в Товаристві значно посилилась мистецтвознавча складова. Дослідник неабияку увагу приділяв студіюванню мистецьких пам'яток Лівобережної та Слобідської України, що тематично зближувало його з Д. Багалієм.

Яскравою сторінкою тісної співпраці Є. Редіна і Д. Багалія стала спільна участь у підготовчому комітеті XII Археологічного з'їзду у Харкові¹⁰. На той час обидва вчені вже мали тривалий досвід участі в Археологічних з'їздах, зокрема Д. Багалій був постійним їхнім учасником, починаючи ще з VI, який проходив у 1884 р. в Одесі. У 1896 р. Д. Багалій, Є. Редін та В. Бузескул були відряджені Харківським університетом на X Археологічний з'їзд у Ризі¹¹.

Харківський підготовчий комітет формувався на базі викладачів та професорів Історико-філологічного факультету Харківського університету. На першому засіданні Комітету 20 березня 1900 р. за головування ректора Університету Г. Лагермарка відбулись вибори посадових осіб. Головою комітету було обрано Д. Багалія, а секретарем – Є. Редіна¹². Останнього згодом обрали ще й скарбником¹³. Подібна розстановка повторилась і на самому з'їзді: Д. Багалій був обраний головою вченого комітету, а Є. Редін – секретарем¹⁴. Потім у співавторстві вони публікували звіти про роботу Харківського Комітету в місцевій пресі¹⁵. Разом з

⁸ *Арбузова С.Г.* Вказ. праця, с. 77. Про архів також див.: *Іванов Е.М.* Исторический архив // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 г.г.) / Под ред. проф. Д.И. Багалей и проф. И.П. Осипова. Харьков, 1911, с. 110–132.

⁹ *Філіппенко Р.І.* Є.К. Редін – секретар Харківського історико-філологічного товариства // Багалієвські читання в НУА III. Д.І. Багалій і культура Слобідської України: Прогр. та матеріали, Харків, 6 листоп. 2000 р. / Редкол. В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2000, с. 107–108.

¹⁰ Про участь Д. Багалія див.: *Мацкевич І.В.* Роль Д.І. Багалія в організації, проведенні та історіографічному описі XII Археологічного з'їзду 1902 року в м. Харкові // Актуальні питання історії України. Харків, 1992, с. 22–23. Про участь Є. Редіна: *Філіппенко Р.І., Куделько С.М.* Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія. Харків, 2008, с. 100–123.

¹¹ *Філіппенко Р.І., Куделько С.М.* Вказ. праця, с. 31, 158.

¹² Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 1.

¹³ Там же, с. 253.

¹⁴ Протоколы заседаний Совета съезда 14 августа 1902 года // Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. 3, с. 245.

¹⁵ Див., наприклад: *Багалей Д., Редин Е.* К XII Археологическому съезду в Харькове // Харьковские губернские ведомости, 1900, 5 мая.

Д. Багалієм та М. Сумцовим, Є. Редін від імені Харківського комітету брав участь і в засіданнях Московського підготовчого комітету¹⁶, а також у Раді XII Археологічного з'їзду¹⁷. Вчені були і в одній команді харківської делегації, відрядженої для участі в XIII Археологічному з'їзді в Катеринославі у 1905 р.¹⁸

Робота Харківського комітету з підготовки і проведення XII Археологічного з'їзду була високо оцінена головою Московського археологічного товариства – організатором наукового форуму – графинею П. Уваровою. У своїй доповіді на відкритті з'їзду вона особливо відмітила організацію виставки, яка, на її думку, не відбулася б як без дружньої праці всіх дослідників, що взяли участь в археологічних та етнографічних експедиціях, так і без сумлінної праці голови Харківського комітету Д. Багалія і “майже надприродної, невтомної праці секретаря комітету Єгора Кузьмича Редіна”¹⁹. Вагомий внесок Є. Редіна у підготовку та організацію з'їзду публічно визнавав і голова Харківського комітету Д. Багалій²⁰, який, власне, був одним з ініціаторів проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові²¹.

Питань щодо підготовки і проведення Археологічного з'їзду в Харкові стосуються три листи Є. Редіна до Д. Багалія. У перших двох з них (від 13 жовтня 1900 р. та 28 вересня 1901 р.) йдеться про різні організаційні моменти і діяльність Харківського попереднього комітету. У першому з них вирішуються поточні питання, пов'язані насамперед з публікацією протоколів засідань Харківського комітету. З цього листа також випливає і те, що Є. Редін взявся за редагування “Трудов” комітету ще до офіційного затвердження його редактором цих видань, що сталося лише на сьомому засіданні 4 листопада 1900 р.²²

¹⁶ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 107.

¹⁷ Протоколи засідання Совета съезда 14 августа 1902 года., с. 245.

¹⁸ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 121.

¹⁹ Открытие съезда // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове. 1902. В 3 т. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. 3, с. 275.

²⁰ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків, 1993, с. 228. Так само високо оцінювали внесок Є. Редіна й інші дослідники. Див., наприклад: *Айналов Д. Памяти Е.К. Редина (Некролог) // СХИФО, том XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 4.*

²¹ Данилевич В. Проф. Д.И. Багалей (1880–1905 г.г.) // Профессор Дмитрий Иванович Багалей. К двадцатипятилетию годовщины его учено-педагогической деятельности / Под ред. Е.К. Редина. Харьков, 1906, с. 11.

²² Протокол седьмого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 4 ноября 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 101.

Серед розсилок і публікацій у пресі від імені Харківського комітету вагоме місце займали звернення до громадськості з проханням надсилати для виставки XII Археологічного з'їзду наявні у них пам'ятки старовини²³. Про надходження старожитностей для виставки Є. Редін доповідав на засіданнях Харківського підготовчого комітету²⁴. Зокрема, з ними пов'язаний наступний лист Є. Редіна, датований 28 вересня 1901 р. У ньому він інформує голову Комітету про надходження пам'яток з Криму, а також про своє прагнення залишити їх у власності Музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету. Власне, темі утримання за Музеєм експонатів виставок присвячений і лист Є. Редіна до Д. Багалія від 8 листопада 1902 р., надісланий вже по завершенні роботи з'їзду²⁵. З листа видно, що Є. Редін був заповзятим борцем за Харківський музей, особливо ж він не хотів передавати старожитності у новостворюваний церковно-археологічний музей при місцевій Духовній семінарії. Однак наполегливість вченого в утриманні пам'яток викликала і зворотню реакцію. Як наслідок, за пам'ятками їхні власники приходили навіть безпосередньо додому до Є. Редіна. У листі прослідковується також і певне відсторонення Д. Багалія від цього болісного і делікатного питання.

Музей красних мистецтв та старожитностей займав особливе місце в житті Є. Редіна. Протягом тривалого періоду (1893–1908), фактично з моменту його приїзду до Харкова, вчений був беззмінним завідувачем

²³ Див.: Програма для збирання свєдений по первобытным древностям для XII археологического съезда в Харьковѣ // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 22–23; Програма для збирання свєдений по древностям историческим для XII археологического съезда в Харьковѣ // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета..., с. 23–25; Програма для збирання свєдений по церковным древностям для XII археологического съезда в Харьковѣ // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета..., с. 25–28; Програма для збирання свєдений этнографических предметов к выставке на предстоящем в 1902 г. в г. Харьковѣ XII археологическом съезде // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета..., с. 29–32; Програма для збирання свєдений о кобзарях и лирниках. К XII археологическому съезду в Харьковѣ // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета..., с. 32–35; Програма для збирання писанок и свєдений о них. (К XII археологическому съезду в Харьковѣ // Труды Харьковскаго предварительнаго комитета..., с. 36–37.

²⁴ Див., напр.: Протокол седьмого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда..., с. 101; Протокол одинадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харьковѣ, 5 марта 1901 г. // Труды Харьковскаго предварительнаго комитет..., с. 176; Протокол двенадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харьковѣ, 26 марта 1901 г. // Труды Харьковскаго предварительнаго комитет..., с. 191–192.

²⁵ Детальніше про ці перипетії див. у цій збірці: *Гордієнко Д., Домановська М.* До участі Ніжинського історико-філологічного товариства в Харківському археологічному з'їзді: проблема повернення пам'яток (За листуванням Є. Редіна і М. Бережкова).

Музею²⁶. За цей час якісно і кількісно зросли колекції пам'яток та творів мистецтва, а також фонди музейної бібліотеки. Особливу увагу дослідник зосередив на виданнях, присвячених давньохристиянському мистецтву, культурі Сходу, Візантії та Русі. Є. Редін створив при Музеї і одне з найбагатших зібрань літератури з археології²⁷.

Вагоме значення Музею красних мистецтв і старожитностей надавав і Д. Багалій²⁸. Після завершення роботи XII Археологічного з'їзду вчений передав у відділ первісних старожитностей колекцію слов'янських пам'яток і знахідок VIII–X ст. з Великого Салтова²⁹. Будучи вже ректором Харківського університету, Д. Багалій надав Музею приміщення на 17 кімнат³⁰, що уможливило досить вільно розмістити музейні фонди.

Щира любов до справи та палкий ентузіазм дозволяли Є. Редіну залучати до розбудови музею якнайширше коло співробітників, насамперед з особистого оточення. Наслідуючи приклад Д. Багалія, інший його колега і друг В. Данилевич після закінчення Харківського з'їзду передав у фонди Музею красних мистецтв та старожитностей колекції пам'яток неолітичної доби, кіммерійських, скитських та слов'янських старожитностей³¹. Окрім того, В. Данилевич допоміг систематизувати відділ монетних скарбів³².

Д. Багалій виступив одним з ініціаторів організації Етнографічної виставки при XII Археологічному з'їзді, на основі колекції якої згодом постав Харківський Етнографічний музей³³. Очолив новостворений музей відомий український етнограф М. Сумцов, а хранителем музею протягом

²⁶ Детальніше див.: *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 123–132.

²⁷ *Данилевич В.Е.* Музей изящных искусств и древностей // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 г.г.) / Под ред. проф. Д.И. Багалія и проф. И.П. Осипова. Харьков, 1911, с. 63–64.

²⁸ Див.: *Дворкін І.В.* До питання про внесок Д.І. Багалія у розвиток музейної справи Харкова в дораянський період // Багаліівськi читання в НУА: Прогр. і матеріали VII Багаліів. читань, Харків, 7 листоп. 2006 р. / Редкол.: В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків., 2006, ч. 7: Д.І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури, с. 66–68.

²⁹ *Данилевич В.Е.* Музей изящных искусств и древностей..., с. 62.

³⁰ *Латина М.С.* Музей древностей и изящных искусств в сфере деятельности Д.И. Багалія // Багаліівськi читання в НУА: Прогр. і матеріали VII Багаліів. читань, Харків, 7 листоп. 2006 р. / Редкол.: В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2006, ч. 7: Д.І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури, с. 35.

³¹ *Данилевич В.Е.* Музей изящных искусств и древностей..., с. 62.

³² Там же, с. 63.

³³ *Данилевич В.Е.* Етнографический музей // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 г.г.) / Под ред. проф. Д.И. Багалія и проф. И.П. Осипова. Харьков, 1911, с. 133–134; *Арбузова С.Г.* Вказ. праця, с. 77; *Дворкін І.В.* Вказ. праця, с. 68.

1906–1907 рр. був В. Данилевич, який, до того ж, передав музею зібрану ним колекцію портретів, малюнків та іншої друкованої продукції, що становила життя і творчості І. Котляревського³⁴.

Тривалий час, починаючи з 1900 р., Д. Багалій очолював Музейну комісію Харківської міської думи. На цій посаді вчений розробив план поповнення фондів міського музею як мистецьким творами, так і ремісничими виробами (т. зв. “побутово-ужитковими виробами”). Авторитет Д. Багалія сприяв тому, що низку творів у музей передала Санкт-Петербурзька академія мистецтв. На прохання Д. Багалія подарувати або дешево продати свої картини, гравюри, акварелі тощо відгукнулись: І. Рєпін (“Отъиди от мене, сатано”)³⁵, В. Маковський (“За приданным”)³⁶, М. Нестеров³⁷, В. Поленов, С. Васильківський та ін.³⁸

Особисто від себе Д. Багалій подарував музею колекцію фотографій та портретів відомих діячів, насамперед тих, чиї імена були пов’язані з містом (зокрема В. Каразіна та Г. Сковороди), а також акварелі та світлини з видами Харкова XVIII–XIX ст.³⁹, що значно поповнили колекцію “Старий Харків”⁴⁰. Відтак, саме завдяки Д. Багалію Харківський міський музей став одним з найбільших культурних центрів Слобожанщини.

Попри те, що сам Д. Багалій не був мистецтвознавцем, він активно сприяв розвитку цього напрямку в діяльності ХІФТ. Це знайшло своє відображення і у музейницькій діяльності вченого, особливо під час

³⁴ Данилевич В.Е. Этнографический музей..., с. 139.

³⁵ ВРФТ ІЛШ НАНУ, ф. 37, спр. 238. арк. 1–2. Лист Рєпіна І.Ю. до Багалія Д.І. від 26 травня 1905 р.

³⁶ ВРФТ ІЛШ НАНУ, ф. 37, спр. 220, арк. 1. Лист Маковського В.Є. до Багалія Д.І. від 25 січня 1907 р.

³⁷ ВРФТ ІЛШ НАНУ, ф. 37, спр. 223, арк. 1–2. Лист Нестерова М.В. до Багалія Д.І. від 10 травня 1907 р.

³⁸ Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури / упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія. Харків, 1999, с. 183.

³⁹ Данилевич В.Е. Музей изящных искусств и древностей..., с. 61; Педан С.А. Общественная деятельность Д.И. Багалей // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 42.

⁴⁰ Мартемьянова Н.С. К вопросу о музейной деятельности Д.И. Багалей в конце XIX – начале XX века // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 88–90; Бортник Л.А., Добрунова Л.Е. “Українська культура нехай шириться поміж українцями” про внесок Д.І. Багалія в розвиток культури Харківщини // Багаліівські читання в НУА III. Д.І. Багалій і культура Слобідської України: Прогр. та матеріали, Харків, 6 листоп. 2000 р. / Редкол. В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2000, с. 44–45; Дворкін І.В. Вказ. праця, с. 67.

головування в Комісії Художньо-промислового музею, коли він неодноразово порушував питання про поповнення фондів художніми творами⁴¹.

Натомість для Є. Редіна, як вже зазначалось, музейницька діяльність була тісно пов'язана з бібліотечною справою. Є. Редін настільки захопився закупівлею для бібліотеки музею книг та репродукцій, що вже на кінець першого року свого перебування в музеї скаржився І. Помяловському в листі від 20 жовтня 1893 р. на вичерпання всіх відведених для цього коштів: “Музей поповнюється помаленьку книгами, але моє захоплення придбанням привело мене до того, що вже нині бюджет вичерпаний і захоплена значна частина майбутнього”⁴². Обмеженість у ресурсах змусила Є. Редіна активізувати діяльність щодо залучення авторів та колекціонерів до дарування примірників видань у бібліотеку музею. Для цього вчений розробив навіть спеціальний бланк, з яким звертався до потенційних донаторів. Як наслідок, за десять років бібліотека Музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету зросла з п'ятиста до трьох з половиною тисяч примірників⁴³. Особливо цінним було зібрання з мистецтвознавства.

Розуміючи вагоме значення бібліотек як для наукової роботи, так і для поширення просвітницьких ідей загалом, Є. Редін старанно передавав у фонди Харківської публічної та університетської бібліотек примірники своїх праць⁴⁴. Особливо значний подарунок бібліотеці Харківського університету зробив Є. Редін незадовго до смерті, передавши їй свою багату і цінну книгозбірню⁴⁵. Цю справу продовжила і його дружина – Т. Редіна, передавши залишок бібліотеки чоловіка Музею красних мистецтв та старожитностей та Харківській міській школі малювання та живопису⁴⁶, звівши, таким чином, ще один невмирущий пам'ятник Є. Редіну.

Працював Є. Редін і як бібліограф, описавши загалом 1961 книжку, 57 гравюр та 237 фотографій колекції А. Матушинського, подарованої останнім бібліотеці Харківського університету. Ним же була підготовлена і передмова до Каталогу цієї колекції⁴⁷.

⁴¹ Пор.: Павлова О.Г. Мистецько-культурна діяльність Д.І. Багалія // Багаліївські читання в НУА: Прогр. і матеріали VI Багаліїв. читань. Харків, 5 листоп. 2004 р. / Редкол.: В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2004, ч. 6: Історія Харківщини у працях і оцінках Д.І. Багалія, с. 112.

⁴² *Иодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // Мир русской византистики / Под ред. член.-корр. РАН И.П. Медведева. СПб., 2004, с. 321.

⁴³ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 131.

⁴⁴ Там само, с. 34.

⁴⁵ Там само, с. 45.

⁴⁶ Там само, с. 48.

⁴⁷ Каталог библиотеки императорского Харьковского университета. Отделение: “Библиотека А.М. Матушинского” / Вст. ст., сост. Е.К. Редина. Харьков, 1895.

Активну участь брав Є. Редін також у Харківському Товаристві поширення в народі грамотності, в рамках якого 2 травня 1899 р. був обраний попечителем 1-ої школи Товариства грамотності⁴⁸. Саме його стараннями створена учительська бібліотека, а вчителям дозволено користуватись і фондами університетської⁴⁹. Не менш активним членом Товариства грамотності був і Д. Багалій. Так, 1 листопада 1891 р. вченого обрали головою видавничого комітету товариства⁵⁰. За час його головування (до 1905 р.) було видано 58 найменувань брошур, загальним тиражем близько 1 мільйона примірників. У 1902 р. при комітеті вдалось відкрити “Малоросійську” комісію для розгляду рукописів українською мовою⁵¹, в рамках якої згодом видавались твори Т. Шевченка, О. Кониського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших українських письменників і поетів.

Велику увагу приділяв Є. Редін Харківському Товариству опіки над бідними учнями. Після його смерті, разом з Д. Багалієм, М. Сумцовим та рідним батьком – М. Бреннером у ньому активно продовжувала працювати Т. Редіна⁵².

Однак розвиток бібліотечної справи в Харкові наприкінці XIX – початку XX ст. пов'язаний безпосередньо з ім'ям Д. Багалія⁵³. Протягом 1893–1906 рр. він обирався беззмінним головою Харківської Публічної бібліотеки. До складу правління бібліотеки входили також Є. Редін та М. Сумцов⁵⁴. За час свого головування Д. Багалій порушив і вирішив цілу низку важливих питань, зокрема щодо комплектування фондів, роботи з читачами, насамперед залучення нових, науково-методичної роботи та розширення структури бібліотеки⁵⁵. Вчений наголошував, що в роботі

⁴⁸ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 36, 66.

⁴⁹ Там само, с. 73.

⁵⁰ Коломієць Т.В. “Малоросійська” комісія видавничого комітету Харківського товариства грамотності // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 22.

⁵¹ Там само, с. 23.

⁵² Отчет правления Общества попечения о нуждающихся учащихся в низших учебных заведениях г. Харькова за 1909 р. Харьков, 1910, с. 50–55; Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 75.

⁵³ Див.: Козицька І.В. Вклад Д. І. Багалія в розвиток бібліотечного дела на Слобожанщині // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 29–30.

⁵⁴ Павлова Т.Г. Столетний юбилей Историко-филологического факультета: взгляд из XXI столетия // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалія; Вступ. ст. Т.Г. Павловой. Харьков, 2007, с. 31; Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 34.

⁵⁵ Козицька І.В. Указ. соч., с. 30.

бібліотеки особлива увага повинна звертатись на читачів “з народу”, і на-самперед, запровадити для них безкоштовне обслуговування⁵⁶. За його головування було відкрито єдиний у Російській імперії український відділ імені Т. Шевченка⁵⁷. З ініціативи Д. Багалія побачив світ і перший в Україні “Друкований каталог українських книг Харківської громадської бібліотеки”, що містив інформацію про 3000 томів⁵⁸. Таким чином, завдяки діяльності Д. Багалія Харківська публічна бібліотека стала однією з найкращих у межах всієї Російської імперії⁵⁹. Власне, й нині Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка відома науковцям, головним чином, своїми колекціями видань до 1917 р.

Піклувався Д. Багалій також про бібліотеку Харківського університету і не лише у плані поповнення її фондів⁶⁰, зокрема, завдяки його зусиллям вдалося зібрати 15 тис. крб. на спорудження нового корпусу для бібліотеки⁶¹. Крім цього, вчений став й одним з ініціаторів створення при університеті катедри бібліотекознавства⁶².

Загалом Д. Багалій органічно поєднував викладацьку, наукову та громадську діяльність, серед якої важливе місце займала бібліотечна справа⁶³. Як наслідок, вже сучасники високо оцінювали внесок вченого у бібліотечну справу в Харкові, що було зазначено у вітальному адресі від імені Харківської публічної бібліотеки до двадцятип’ятилітнього творчого ювілею вченого⁶⁴. Цієї ж події стосується і вітальний лист Є. Редіна

⁵⁶ *Козицька І.В.* Вказ. праця, с. 29.

⁵⁷ *Яцина О.А.* Виступи харківської інтелігенції за українізацію школи та їх відображення у дореволюційній пресі // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 74–75.

⁵⁸ *Сосновская Т.А., Ярошик В.А.* Д.И. Багалеи и Харьковская Общественная библиотека // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 50; *Каневська І.А.* Д.І. Багалій і українська книга // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 86.

⁵⁹ *Щербініна О.П.* Науково-педагогічна діяльність Д.І. Багалія та бібліотечна справа // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 108.

⁶⁰ Див.: *Щербініна О.П.* Вказ. праця, с. 109.

⁶¹ *Березюк Н.М.* Д.И. Багалеи и библиотека Харьковского университета: фрагменты истории // Багаліівські читання в НУА: Прогр. і матеріали VII Багаліів. читань, Харків, 7 листоп. 2006 р. / Редкол.: В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2006, ч. 7: Д.І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури, с. 100.

⁶² *Щербініна О.П.* Вказ. праця, с. 109.

⁶³ Див.: *Щербініна О.П.* Вказ. праця, с. 107–109.

⁶⁴ [*Габель О.М.* Приветственный адрес Д.И. Багалею от Харьковской общественной библиотеки] // *Редин Е.* Чествование Д.И. Багалея в Историко-филологическом обществе // Профессор Дмитрий Иванович Багалеи. К двадцатипятилетней годовщине его учено-педагогической деятельности / Под ред. Е.К. Редина. Харьков, 1906, с. 17–18.

до Д. Багалія від 10 грудня 1901 р., в якому адресант високо оцінює заслуги колеги у бібліотечній справі.

Співпраця Є. Редіна з Д. Багалієм знайшла вираження і в дослідженні історії Харкова. Наприкінці XIX ст. Д. Багалій, разом зі своїм учнем Д. Міллером, розпочав монументальний кількарічний проект – написання історії Харкова за 250 років його існування, який зреалізували у відповідній двотомній монографії⁶⁵. Не будучи фахівцями у сфері мистецтвознавства, дослідники звертались за допомогою до Є. Редіна. Ця участь вченого у виданні була відмічена в монографії, де, висловлюючи подяку за допомогу Є. Редіну, зазначалось, що лише “завдяки відгуку шановного професора історія міста Харкова збагатилась не лише списком всіх збережених донині в його церквах пам’яток XVII–XVIII ст., але і світлинами з них, що були вперше опубліковані і вперше науково описані”⁶⁶. За цю працю, як знак вдячності від міської думи, Є. Редін отримав у подарунок примірник цього, досить недешевого, видання⁶⁷. Своє дослідження вчений опублікував і окремою брошурою, в якій систематизував опис церков міста Харкова⁶⁸. Саме цю розвідку Є. Редін присвятив Д. Багалію до його вже 25-літнього творчого ювілею: “Прийміть від мене – як скромний вираз моєї глибокої поваги до Вас і душевної відданості – мою останню працю, зобов’язану багато в чому Вам, присвячену церквам м. Харкова”⁶⁹. Прикметно, що цією працею Є. Редін заявив про себе як україніст, що було повністю суголосно науковій і громадській позиції Д. Багалія. Звідси і основна назва брошури: “Матеріали к изучению церковных древностей Украины”, натомість “Церкви города Харькова” було лише підзаголовком. Цілком ймовірно, що Є. Редін мав намір продовжити дослідження пам’яток України і далі, однак доля розпорядилась інакше...

⁶⁵ *Багалей Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с. 1655 по 1905): Ист. моногр. Т. 1 (XVII–XVIII вв.). Харьков, 1905, II, 568 с.; Т. 2 (XIX-й и начало XX-го века). Харьков, 1912, IV, 973 с.; також: Альбом старинных планов г. Харькова, снимков его видов и портретов его деятелей: Приложение ко 2-му т. “Истории города Харькова”, составленной проф. Д.И. Багалеем и Д.П. Миллером; Предисл. Д.И. Багалей [с. 1–2]. Харьков, 1912, [2] с., 30 табл.

⁶⁶ *Багалей Д.И., Миллер Д.П.* Вказ. праця, т. 1, с. 340–341.

⁶⁷ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 179; *Філіппенко Р.И.* Путиами просветительства (Е.К. Редин – исследователь церковных древностей г. Харькова) // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 100.

⁶⁸ *Редин Е.К.* Матеріали к изучению церковных древностей Украины. Церкви города Харькова. Харьков, 1905, 64 с.

⁶⁹ *Редин Е.* Чествование Д.И. Багалей в Историко-филологическом обществе // Профессор Дмитрий Иванович Багалей. К двадцатипятилетию годовщины его учено-педагогической деятельности / Под ред. Е.К. Редина. Харьков, 1906, с. 24. Однак, у самому виданні присвяти немає.

Про одну делікатну наукову справу йдеться у листі Є. Редіна до Д. Багалія від 31 травня 1905 р. Приводом до його написання стали перипетії із захистом магістерської дисертації близького друга і колеги Є. Редіна – Євгена Тріфільєва. Офіційним опонентом на захисті останнього мав виступити Д. Багалій. Конфліктна ситуація виникла через бажання Є. Редіна опублікувати відгук у науковій періодиці, а це, в свою чергу, давало змогу дисертанту попередньо ознайомитись із зауваженнями до його роботи і значно полегшити собі процедуру диспуту. Д. Багалій сприйняв це як порушення наукової етики і бажання “войти с ним в частное соглашение”, оскільки оприлюднення відгуку до захисту вважав можливим тільки для стороннього опонента. Подібне трактування сильно образило Є. Редіна. Згодом відгук Д. Багалія на дисертацію Є. Тріфільєва таки був опублікований⁷⁰. Можна припустити, що на цьому вичерпався і сам конфлікт.

Однак, попри все, Є. Редін високо цінував Д. Багалія і як людину, і як вченого. Саме Є. Редін був ініціатором і організатором видання ювілейного збірника до двадцятип’ятиліття науково-викладацької діяльності Д. Багалія⁷¹, до якого підготував огляд заходів із вшанування ювіляра в ХІФТ та у декана Історико-філологічного факультету Харківського університету В. Бузескула⁷². Крім цього, Є. Редін опублікував на адресу колеги і свій вітальний лист. Відмітивши важливість внеску Д. Багалія в справу освіти народу і розвитку культури, адресант зазначив: “Ви потрібні суспільству, Ви незамінимі. Разом зі щирими поздоровленнями і побажаннями Вам здоров’я, збереження енергії – висловлюю Вам і щирю вдячність за добре і дружнє ставлення до мене, за Ваше залучення мене до громадської справи, уведення мене, як товариша до числа робітників по Публічній бібліотеці. Я зі щирим задоволенням згадую про цю працю разом з Вами; вона була настільки високоповчальною для мене, і, повторюю, вона назавжди залишиться найдорожчим спогадом у моєму житті”⁷³.

Звертався Є. Редін до Д. Багалія і в поточних, інколи побутових справах. Так, він висловлював прохання заступитись перед університетським керівництвом за служителя Музею красних мистецтв та старожитностей

⁷⁰ *Багалей Д.И.* Отзыв о сочинении Е.П. Трифильева “Очерки из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла Первого”. Харьков, 1904, IV, 360 с. // Записки Харьковского университета. Харьков, 1906, кн. 2, ч. неоф., с. 87–116.

⁷¹ Профессор Дмитрий Иванович Багалей. К двадцатипятилетию годовщины его учено-педагогической деятельности / Под ред. Е.К. Редина. Харьков, 1906, 30 с.

⁷² *Редин Е.* Чествование Д.И. Багаляя..., с. 13–30.

⁷³ Там же, с. 23.

М. Чудного⁷⁴. З цим же проханням Є. Редін звертався також і до М. Сумцова⁷⁵.

Особливо цінними для біографії Є. Редіна є його два останні листи до Д. Багалія, один з яких можна датувати кінцем 1907 – початком 1908 р., а другий датований 5 січня 1908 р. Листи написані в час, коли Є. Редін був уже невиліковно хворим, а тому є особливо відвертими і щирими. Вчений дякує колезі за увагу і добре ставлення до себе. Тут Є. Редін, вочевидь, висловлює подяку факультету за обрання його ординарним професором по кафедрі теорії та історії мистецтв⁷⁶, що стало наслідком присудження йому ступеня доктора *honoris causa*⁷⁷. Подібний лист вдячності Є. Редін надіслав і вчителю – Н. Кондакову⁷⁸. Як відомо, Є. Редін не встиг закінчити, а, отже, й захистити докторську дисертацію, присвячену лицевим рукописам Козьми Индикоплова. Враховуючи його стан здоров'я і бажаючи підтримати в складну хвилину, друзі, насамперед Д. Айналов та С. Жебелев, організували присудження Є. Редіну ступеня доктора *honoris causa* в Санкт-Петербурзькому університеті заочно. Рішення університету Міністерство народної освіти затвердило 15 жовтня 1907 р.⁷⁹ Посмертне ж видання монографії Є. Редіна “Християнська топографія Козьми Индикоплова по грецьких і руських рукописах”, точніше першої її частини, було здійснено Д. Айналовим за підтримки графині П. Уварової.

Смерть Є. Редіна викликала значний резонанс у харківській пресі та суспільстві загалом. У своїй промові на поховальній церемонії Д. Багалій, тоді ректор Харківського університету, наголосив, що смерть Є. Редіна “виявилась стосовно нашої університетської сім’ї особливо жорстокою, особливо безжалісною.., особливо несправедливою. Вона взяла у нас одного з найенергійніших учених співробітників, у розквіті його духовних сил, діяча, від якого можна було очікувати попереду ще багато праць, який багато років міг бути ще чудовим викладачем, незамінним упорядником і збагачувачем університетського Музею старожитностей і мистецтв і настільки ж незамінним і наполегливим рушієм наукових видань нашого історико-філологічного Товариства”⁸⁰.

⁷⁴ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 35–36.

⁷⁵ Сумцов Н. Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Харьков, 1909, с. 51.

⁷⁶ Иодко О.В. Вказ. праця, с. 340.

⁷⁷ Почесний ступінь, який присуджується за особливі здобутки без захисту дисертації.

⁷⁸ Иодко О.В. Вказ. праця, с. 340.

⁷⁹ Цит. за: Иодко О.В. Вказ. праця, с. 340. Про це писав Д. Айналов М. Сумцову у листі від 11 жовтня 1907 р. Див. публікацію С. Побожія у цій збірці “З епістолярій Д.В. Айналова та О.М. Миронова до М.Ф. Сумцова 1900-х – 1910-х рр.”

⁸⁰ Речь ректора Д.И. Багалей // СХИФО, т. XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 12.

До листів Є. Редіна, за походженням, примикає лист його дружини – Тетяни Миколаївни до Д. Багалія від 6 вересня 1914 р. Як правило, дружини історичних діячів рідко потрапляють як у поле уваги дослідників, так і взагалі залишають “малий слід” у джерельному корпусі. Про дружину Є. Редіна згадував хіба що його близький друг і кум М. Сумцов, який наголосив, що вона була для Єгора Кузьмича “кращим другом”, що “Тетяна Миколаївна оточила нещасного страждальця-труженика такою ніжною і передбачливою турботою, що хворий сам називав її своєю фельдшерницею. Не залишаючи його ні на хвилину, вона була і домашнім секретарем, – вела замість хворого все його листування, і фельдшерницею, позаяк сама ставила банки, слідувала за прийомами ліків і часто недосипала ночей. Хоча це труд дружини, тобто вже передбачуваний, але в цьому випадку це було тяжке, сповнене самовіддачі річне служіння”⁸¹.

Лист Т. Редіної до Д. Багалія стосується подій, пов’язаних з виборчою кампанією 1914 р. Тоді протягом серпня-вересня у Харкові була сформована нова міська дума. Серед гласних був обраний і Д. Багалій, який став одним з основних претендентів на посаду міського голови. Його опонентом виступив кандидат від “правих” І. Бич-Лебенський – монархіст, член “Союзу російського народу”. При балотуванні 4 вересня йому вдалось здобути незначну перевагу над Д. Багалієм⁸². Про цей випадок і пише в листі від 6 вересня Т. Редіна: “Не можу не поділитись з Вами своїм сумом з приводу неприємностей, завданих Вам нашим міським управлінням: дивуюсь непродуманості, нетактовності і некоректності гласних, що повели проти Вас таку кампанію, дивуюсь тим більше, що наше місто, яке так потребує розумних, компетентних, чесних людей, не зуміло скористатись Вашою готовністю попрацювати на користь міста і не оцінило всієї Вашої попередньої самовідданої праці для нього”. Щоправда, після деяких перипетій, у грудні того самого року Д. Багалій таки став міським головою Харкова⁸³.

Сам Є. Редін поділяв політичні погляди Д. Багалія, які, вочевидь, і сформувався під впливом останнього та М. Сумцова⁸⁴. Д. Багалій брав

⁸¹ Сумцов Н. По поводу кончины проф. Е.К. Редина // СХИФО, т. XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 20.

⁸² Наумов С.О., Посохов С.І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // УІЖ, 2005, № 1, с. 67.

⁸³ Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 67. Див. також: Ярмиш О.Н., Головка О.М. Д.І. Багалій – харківський міський голова // Багаліївські читання в НУА: Програма та матеріали / Гол. редактор В.І. Астахова. Харків, 1998, с. 16.

⁸⁴ Див. статтю у цій збірці: Гордієнко Д. Лист Є. Редіна до М. Грушевського від 12 жовтня 1905 р.

активну участь у місцевому самоврядуванні, будучи з 1901 р. гласним Харківської міської думи⁸⁵. У фондах ЦДІАКУ збереглась довідка зі справ Харківського Жандармського Управління про Д.Багалія, яка засвідчила, що під час революції 1905 р. вчений вирішив спробувати себе у “великій” політиці, не зважаючи на те, що Міністерство народної освіти всіляко намагалось перешкодити членам університетської колегії брати участь у політичному житті країни. Так, на його поштову адресу надходили різноманітні прокламації, він взяв участь у з’їзді Загальноросійського Союзу Професорів і молодших викладачів. Наступного року прізвище Д. Багалія зафіксоване у складі членів Харківського Комітету конституційно-демократичної партії⁸⁶, а 26 лютого 1906 р. Д. Багалій наважився бути присутнім навіть на антиурядовому зібранні⁸⁷.

Разом з колегами на початку 1906 р. у складі колегії виборщиків Є. Редін взяв участь у виборах до I Державної Думи, на яких підтримав партію кадетів, від якої балотувався Д. Багалій⁸⁸. Для кадетської партії вибори проходили в складних обставинах: харківський генерал-губернатор М. Пешков заборонив у приміщеннях виборчих дільниць вивішувати відозви партії⁸⁹. Однак Д. Багалій зайняв чітку позицію і 17 березня 1906 р. на міських зборах кадетської партії виступив проти закликів “Союзу російського народу” голосувати за “суто руських”. Вчений наголошував, що за такою логікою за нього не можна голосувати, бо він українець, а прізвище має татарське⁹⁰. Д. Багалій стояв на позиціях, що голосувати потрібно за чесних і енергійних людей⁹¹.

Активна наукова і громадська діяльність Д. Багалія викликала до нього певну повагу в наукових колах, внаслідок чого він двічі, у 1906 та

⁸⁵ Сичова В.В. Д.І. Багалій у передвиборчій кампанії до Першої Державної Думи Росії (1906) // Багалієвські читання в НУА: Прогр. та матеріали IV Багалієв. читань, Харків, 5 листоп. 2001 р. Харків, 2001, ч. 4: Педагог і влада: історичний досвід, сучасні реалії та перспективи / Редкол. В.І. Астахова (голов. ред.) та ін., с. 108.

⁸⁶ Членом цієї партії Д. Багалій став після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р.: Сичова В.В. Вказ. праця, с. 108.

⁸⁷ ЦДІАК, ф. 274 (Київське губернське жандармське управління), оп. 4, спр. 283, арк. 372. Довідка Харківського Губернського Жандармського Управління про належність Д.І. Багалія до партії кадетів, 1913 р.

⁸⁸ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 17; Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 41; Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 63.

⁸⁹ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 17; Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 41; Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 63.

⁹⁰ Докладніше про родину Д.Багалія та походження його прізвища див.: Багалій Д.І. Автобіографія..., с. 65.

⁹¹ Сичова В.В. Вказ. праця, с. 109.

1908 рр., обирався членом Державної Ради від університетів та Академії Наук⁹². Після розпуску I Державної Думи вчений вийшов зі складу Ради, тим самим публічно висловлюючи свій протест⁹³.

Активну політичну та громадську позицію займав Д. Багалій і як ректор Харківського університету (1906–1911 рр.), якому, тим не менш, доводилось діяти в правовому полі реакційного статуту 1884 р. Вчений був одним з тих, хто в свій час наважився подати голос на захист прав української мови. 29 квітня 1901 р. на засіданні Харківського товариства поширення у народі грамотності він виступив проти цензурних утисків видань українською мовою. Зміст його промови передали на своїх сторінках “Южный край”, “Харьковские губернские ведомости” та “Киевская старина”⁹⁴. Д. Багалій також став одним з перших представників викладацького складу Харківського університету, який виступив за читання студентам деяких предметів українською мовою⁹⁵. В епістолярії вченого збереглися численні подяки за його позицію з боку Ради Української Студентської громади Харківського університету⁹⁶, Гадяцького⁹⁷ та Полтавського⁹⁸ земляцтв студентів Харківського університету, Гуртка студіювання побуту українського народу при Харківському університеті⁹⁹. Під час перебування на посаді ректора вчений підтримав вимогу громадськості щодо відкриття в університеті кафедр української історії, мови та літератури. З вересня 1907 р. М. Сумцов почав читати лекції з “малоросійської народної словесності” українською мовою¹⁰⁰. Однак незабаром вони були

⁹² Білокінь О.І. Громадсько-політична позиція Д.І. Багалія у Державній Раді щодо Холмського питання // Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали / Голов. ред. В.І. Астахова. Харків, 1999, с. 78.

⁹³ Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця, с. 63; Сичова В.В. Вказ. праця, с. 111.

⁹⁴ Ходаатайство по вопросу о положении малорусской печати в России // КС, 1901, отд. 2, № 6, с. 160–162.

⁹⁵ ІР НБУВ, ф. 80 (Багалій Дмитро Іванович), од. зб. 18, арк. 1–2. Лист від Волинського Інституту народної освіти до Багалія Д.І. від 9 грудня 1927 року.

⁹⁶ ІР НБУВ, ф. 80 (Багалій Дмитро Іванович), од. зб. 54, арк. 1. Лист Ради Української Студентської Громади Харківського Університету до Багалія Д.І. від 30 грудня 1907 р.; од. зб. 57, арк. 4–5. Заява Ради Української Студентської Громади при Харківському Університеті від 4 грудня 1907 р.

⁹⁷ ІР НБУВ, ф. 80 (Багалій Дмитро Іванович), од. зб. 55, арк. 1. Лист Гадяцького земляцтва студентів Харківського університету до Багалія Д.І. від 17 грудня 1907 р.

⁹⁸ ІР НБУВ, ф. 80 (Багалій Дмитро Іванович), од. зб. 56, арк. 2–3. Резолюція Загального Зібрання Полтавського Земляцтва від 3 грудня 1907 р.

⁹⁹ ІР НБУВ, ф. 80 (Багалій Дмитро Іванович), од. зб. 58, арк. 6. Лист від Гуртка студіювання побуту українського народу при Харківському Університеті до Багалія Д.І. 1907 р.

¹⁰⁰ Посохов С.І. Національно-культурний рух та Харківський університет на початку ХХ ст.: нотатки до біографії Д.І. Багалія // Багаліівські читання в НУА: Прогр. та матеріали ІV

заборонені, а Д. Багалій отримав догану від міністра народної освіти¹⁰¹. За підтримки Д. Багалія 11 лютого 1907 р. в Харківському університеті була створена українофільська Харківська студентська громада, почесними членами якої були обрані Б. Грінченко, М. Сумцов, Д. Багалій та Л. Жебуньов¹⁰². Саме за ректорства Д. Багалія вчена рада Харківського університету присвоїла ступінь почесного доктора Іванові Франку, а також вперше в історії вітчизняної науки ступінь доктора був присуджений жінці – відомій дослідниці історії України Олександрі Єфименко¹⁰³.

Разом з тим, у цій діяльності Д. Багалій не завжди був послідовним. Будучи знайомим з М. Грушевським, він не користувався можливістю видавати свої дослідження в україномовних часописах Галичини. Дуже промовистим виглядає прохання М. Грушевського до Д. Багалія написати бодай щось українською мовою, щоб надати йому звання дійсного члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка: “Коли я підписував привіт на Ваш ювілей, тиснулася мені в голову та гадка, що багато разів вже приходила – чому Ви не наш дійсний член, інакше сказавши – чому не напишете чогось по-українськи, аби дати нам можливість вибрати Вас на дійсного члена. Стільки разів підіймалося се питання з огляду на Ваші наукові і громадські заслуги і все на перепоні стає формальна обставина – що Ви, будучи українцем, не пишете по-українськи”¹⁰⁴. Створене у Києві, Українське Наукове Товариство також працювало без участі Д. Багалія.

Перебування Д. Багалія на посаді ректора зазнало і цілком негативних характеристик від студентства, яким він співчував, але, як посадова особа, мав виконувати урядові постанови, спрямовані проти них. Таким чином, Д. Багалій опинився між двох вогнів: діставав догани від уряду та зазнавав сильної критики у резолюціях студентських сходок¹⁰⁵. Наприклад, у відозві таємної студентської організації – Коаліційної ради Харківського університету – від 29 березня 1911 р. ректор звинувачувався у намаганні створити в університеті систему кругової поруки, шпигунства

Багалійв. читань, Харків, 5 листоп. 2001 р. Харків, 2001, ч. 4: Педагог і влада: історичний досвід, сучасні реалії та перспективи / Редкол. В.І. Астахова (голов. ред.) та ін., с. 94–95.

¹⁰¹ *Кравченко В.В.* Д.І. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность..., с. 29.

¹⁰² *Коломієць Т.В.* Українське культурне життя Харківського університету за ректорства Д.І. Багалія // Багалієвські читання в НУА III. Д.І. Багалій і культура Слобідської України: Прогр. та матеріали, Харків, 6 листоп. 2000 р. / Редкол. В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків, 2000, с. 26–27.

¹⁰³ *Кравченко В.В.* Д.І. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность..., с. 29–30.

¹⁰⁴ IP НБУВ, ф. I, од. зб. 45707, арк. 1–2. Лист Грушевського М.С. до Багалія Д.І. б/д.

¹⁰⁵ *Багалій Д.І.* Автобіографія..., с. 127–129.

та доносів, у тому, що особисто вказав поліції на учасника студентських сходок, за його розпорядженням адміністрація сприяла арештам студентів¹⁰⁶. Наскільки ці звинувачення відповідали дійсності, сучасними дослідниками не з'ясовано. У своїй “Автобіографії” Д. Багалій про ці закиди не згадує, але зазначає, що не зміг витримати напруги і змушений був подати у відставку¹⁰⁷.

Активна громадська і політична позиція Д. Багалія не могла не вплинути на формування світогляду Є. Редіна, який перебував з колегою в досить тісних стосунках як по університету, так і по ХІФТ. Принаймні вже з 1905 р., Є. Редін цікавився політикою. Так, у листі до М. Сумцова від 31 січня 1905 р. він просить надіслати йому газету “Наши дні” і називає себе людиною, “що прагне запальних новин”¹⁰⁸. В іншому ж листі (4. 07. 1905 р.) Є. Редін пише, що “так і звучить голос: ти громадянин, ти представник науки... А наука іде і має іти зі знаменом прогресу”, і підсумовує, що “вся Росія в русі, в очікуванні кращого майбутнього”¹⁰⁹. У листі ж до М. Грушевського від 12 жовтня 1905 р. вже простежуються чіткі українофільські політичні погляди вченого¹¹⁰. Безумовно, визначальний вплив у цьому питанні на Є. Редіна мали М. Сумцов та Д. Багалій.

Таким чином, взаємини Д. Багалія та Є. Редіна були різноманітними і багатогранними. Окрім суто наукових чи освітніх питань, важливе місце займала і громадська та політична діяльність обох вчених. Однак у цих відносинах прослідковується чіткий вплив саме Д. Багалія на свого молодшого колегу. Саме під його впливом формувалась політична і громадська позиція Є. Редіна з явно вираженим українофільським характером, що, певним чином, сприяло й повороту вченого у своїх студіях від візантійського до українського мистецтва.

Листи Є. Редіна до Д. Багалія зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського та Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України. Листи подаються мовою оригіналу за сучасним російським правописом. Всі підкреслення зроблені самим адресантом.

¹⁰⁶ ЦДІАК, ф. 2052 (Сумцов Микола Федорович), оп. 1, спр. 1526, арк. 1–1зв. Відозва Коаліційної ради Харківського університету з засудженням дій ректора Д.І. Багалія під час студентських заворушень від 29 березня 1911 р.

¹⁰⁷ *Багалій Д.І.* Автобіографія..., с. 129.

¹⁰⁸ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 61.

¹⁰⁹ Там само, с. 62.

¹¹⁰ Див. публікацію листа у цій збірці: *Гордієнко Д.* Лист Є. Редіна до М. Грушевського від 12 жовтня 1905 р.

1. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, 13 жовтня 1900 р.*

Глубокоуважаемый
Дмитрий Иванович!

Из посылаемой Вам при сем телеграммы видно, что гр[афини] Уваровой¹¹¹ в Москве нет. Т[аким] о[бразом], Комитету¹¹², очевидно, придется самостоятельно подать просьбу Земскому собранию. Подробный отчет о заседании предв[арительного] Комитета¹¹³ готов для газет, посылаю сегодня, и завтра появится, надеюсь, в газетах¹¹⁴. Завтра, б[ыть] м[ожет], только подготовлю протоколы и все приветствия для сдачи в типографию Зильберберга¹¹⁵.

Я до настоящего времени взял редактирование труда предварительного Комитета и готов с удовольствием и впредь вести редактирование, только покорнейше прошу, чтобы в ближайшем заседании Комитет, если найдет это полезным, формально поручил мне это редактирование¹¹⁶.

С искренним уважением

Е. Редин

1900 г. 13 октября.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 46176, арк.1, автограф.

2. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Феодосія, 28 вересня 1901 р.*

Глубокоуважаемый
Дмитрий Иванович!

Один из земских начальников Таврической губернии, в ответ на мою просьбу, прислал вещи, найденные одним крестьянином.

¹¹¹ Уварова Параскева Сергіївна (1840–1924) з роду князів Щербатових, дружина графа Олексія Сергійовича Уварова (1825–1884), засновника Московського археологічного товариства, організатора Археологічних з'їздів. Після смерті чоловіка продовжувала опікуватись його ініціативами, була головою Московського археологічного товариства, почесним професором Дерптського (естонське м. Тарту), Казанського, Московського та Харківського університетів, Петербурзького археологічного інституту, Лазаревського інституту східних мов. Померла на еміграції.

¹¹² Мається на увазі “Предварительный комитет по устройству XII Археологического съезда”, який працював під головуванням Д. Багалія, а секретарем був Є. Редін.

¹¹³ Харківський підготовчий комітет XII Археологічного з'їзду.

¹¹⁴ Як правило, протоколи засідання Харківського попереднього комітету друкувались у “Харьковских губернских ведомостях”, а також в “Известиях” Харківського попереднього комітету з проведення XII Археологічного з'їзду.

¹¹⁵ Одна з найбільших типографій Харкова XIX ст. Заснована у 1873 р.

¹¹⁶ Прохання Є. Редіна було задоволено Комітетом: Протокол сьомого засідання комітету по устройству XII-го археологического съезда в Харькове..., с. 101.

На днях эти вещи я получил; и ввиду их археологической ценности, и ввиду того, чтобы ничья рука из Петербурга и Москвы – теперь, или в будущем не положила на них рук своих, – я спешу зарегистрировать их чрез Правление Университета в собственность Музея¹¹⁷, тем более, что и в отношении начальника – прямое указание на Музей; Музей даст и вознаграждение и, т[аким] о[бразом], придирок ничьих нельзя ожидать.

Если Вы согласны со мной, то я подаю этот рапорт.

Пришлите его обратно из Феодосии, и со своим отношением].
Преданный Вам

Е. Редин.

1901, 28 Сентября.

IP НБУВ, ф. 1, од. зб. 46178, арк. 1, автограф.

3. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, 10 грудня 1901 р.*

Харьков, 10 декабря 1901 г.

Дорогой и глубокоуважаемый

Дмитрий Иванович!

К тем выражениям благодарности, признательности за Ваши труды, за Вашу любовь и внимание к делу общественного просвещения, выразившихся столь ярко в Вашей деятельности в Общественной Библиотеке, которые были высказаны Вам вчера в общем собрании членов Библиотеки, присоедините и примите мою искреннюю благодарность.

Я рад и счастлив, что имею возможность хоть немного поработать с Вами [для] общего дела, и поучиться у Вас, как нужно работать для общей пользы, как нужно отдаваться делу, если желаешь, чтобы из него вышли плодотворные результаты.

Я искренно радовался вчера за Ваш праздник¹¹⁸: устройство этого праздника-чествования Вас – слабое вознаграждение за Ваши труды, но оно лучшее нравственное удовлетворение для Вас: Вы видели, что Ваши труды не остались без оценки, что их сознали; а сознание добра со стороны тех, кому оно сделано, – лучшая награда работнику.

Сердечно [поздравляю] Вас с этим праздником, и желаю Вам от души здоровья, бодрости духа, энергии для Ваших работ на пользу науки и общества.

¹¹⁷ Мається на увазі “Музей Изящных искусств и древностей императорского Харьковского университета”.

¹¹⁸ Мається на увазі ювілей з нагоди 20-річчя наукової діяльності Д. Багалія.

Искренне и душевно Вам преданный

Ваш *Е. Редин*.

ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 46177, арк. 1–2, автограф.

4. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, 8 листопада 1902 р.*

8 ноября 1902 г.

Дорогой Дмитрий Иванович!

Я опять получил произведение “защитника” интересов Университета. Посылаю его Вам.

Это – насмешка, или глумление, или прямо[е] непонимание собственных поступков, конечно, в том смысле, в каком их надо понимать.

Удивительная аргументация: преосв[ященный] занимает высокое положение и потому ему можно предоставить чужую собственность в полное распоряжение, не спрашивая разрешения владельцев.

А далее:

Я, не признающий за собою права передавать чужую собственность какому-то Комитету, приглашаюсь хлопотать о разрешении передать этому Комитету вещи у гр[афини] Уваровой (о владельцах умалчивается). Странное приглашение, удивительная просьба: пренебрежение по убеждению человека, который высказывает его и в беседе, и в статье.

Я не унтер-офицерская жена и самого себя сечь не хочу.

А затем не я устраиваю Семинарский Музей и почему на меня возлагать хлопоты о нем? Я уже и без того достаточно похлопотал.

А затем всем, право, пора уже окончить эту переписку. Она меня утомляет, мучит. Свои частные заболевания в последнее время я отношу не только из общей своей усталости, по некоторым недочетам в организации, но и этим, возмущающим меня до глубины души, отношением г. Ректора¹¹⁹ к делу об архиерейском Комитете.

Я очень жалею, что не попросил Вас в третий раз ответить лично от себя, как председателя [?] на его отношение ко мне, теперь [я им] не соратник. То, что было упущено тогда, теперь надо не допустить до новых обращений ко мне по этому делу. Вы, по-видимому, ничего еще не говорили с Ректором.

Посылаю Вам проект моего ответа ему. Посоветуйте, пожалуйста, [как] я [мог бы] добиться им, чтобы меня оставили в покое?

¹¹⁹ Куплеваський, Микола Осипович (1847–1917) – правник, один із засновників Всеросійського національного союзу. Протягом 1901–1905 рр. – ректор Харківського університету.

Кстати о покое. Последние дни, я, несмотря на сильную болезнь, не мог иметь этого покоя. На дом то и дело приходили ко мне за вещами, словно я их берегу дома, узнав, что я болен, словно нарочно еще настойчивее требовали вещей.

Мне теперь лучше. Пока только сильная слабость. Надеюсь, что в понед[ельник] выйду.

Душевно преданный Вам

Е. Редин.

P.S. Проект моего ответа и ответ Ректора пришлите обратно.

Николай Александрович Константинов, Кокошкинская улица, № 5–7 (3-я гимназия) – [рукою Д. Багалія].

ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 46179, арк. 1–2, автограф.

5. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, 31 травня 1905 р.*

31 мая 1905 г.

Дорогой Дмитрий Иванович!

Ни в какое частное соглашение я с Вами не входил и был далек от мысли входить – по поводу Вашего отзыва на книгу Е.П. Трифильева¹²⁰. Я Вас покорнейше просил лишь о том, что мне казалось возможным и исполнимым независимо от наших отношений друг к другу.

Я отлично знал, что не принято сообщать наперед о своих возражениях, как это знали и Ваши товарищи, указывающие Вам на факультете, что напечатанием своего отзыва вы облегчаете защиту диспутанту. Но я никак не предполагал, что принятие Вами звания официального оппонента могло изменить Ваше решение напечатать отзыв¹²¹, т[ак] к[ак] считал, что и официальный и частный оппонент находятся в одинаковых условиях по отношению к существу дела... И я, прося Вас об одолжении мне отзыва для ознакомления с ним Е.П. Трифильева, нисколько, повторяю, не думал входить с Вами в какую-нибудь частную сделку. Такой квалификацией моей просьбы Вы меня обижаете и очень низко ставите в

¹²⁰ Трифільєв, Євген Парфенович (1867–1925) – український історик, археолог. Випускник Історико-філологічного факультету Харківського університету (1890 р.). З 1893 р. – приват-доцент Харківського університету, згодом – професор Новоросійського університету по кафедрі руської історії. В Харкові був хранителем Музею красних мистецтв і старожитностей. Мається на увазі магістерська дисертація Є. Трифільєва “Очерки из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла Первого”. (Харьков, 1904), яку вчений успішно захистив.

¹²¹ Відгук таки було опубліковано: *Багалей Д.И.* Отзыв о сочинении Е.П. Трифильева “Очерки из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла Первого”.

своих глазах. Я мотивировал достаточно ясно свою просьбу и для моей мотивировки нет места – сделке, желания превратить диспут в пустую комедию. Исполнением моей просьбы, я полагал, [что] Вы облегчите задачу защиты, и об этом лишь просил. Я не предполагал (и теперь не предполагаю), что Вы этим отнимите у себя право исполнить свою обязанность по существу, что Вы этим лишите себя возможности оправдать публично перед обществом свое мнение.

Считать, что в моей просьбе заключается лишь то, что Вы указываете, – это обидно.

Я слишком[м] высоко Вас ценю и уважаю, и обратиться к Вам в серьезном деле, связанном с Вашим внутренним убеждением, с просьбой – поступить против этого убеждения – я никак не мог. Я просил у Вас и ясно мотивировал, почему прошу и отчего – одолжить мне Ваш отзыв; Вы могли мне ответить: – исполнить Вашу просьбу при всегдашнем моем желании оказывать Вам добрые дружеские услуги – не могу, так как от сообщения Е.П. Трифильеву моего отзыва я лишу себя возможности исполнить роль оппонента по существу и т[ому] п[одобное]; и я ничего не мог бы иметь против Вашего ответа. Но ответить мне, что я своей просьбой вступаю с Вами в частную сделку, соглашение, – это обидно.

Всегда и непременно Вам преданный,
глубоко уважающий Вас

Ваш *Е. Редин*.

ВРФТ ІЛШ НАНУ, ф. 37, од. зб. 236, арк. 1–2 зв., автограф.

6. *Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, кінець 1907 – початок 1908 р.*

Дорогой Дмитрий Иванович!

Прилагаемое при сем письмо, будьте так добры, доложите, пожалуйста, в Совете. Лишь болезнь, не покидающая еще отчасти и до сих пор меня, не дала мне возможности исполнить своевременно долг – принесение благодарности и признательности.

Примите и Вы, добрейший Дмитрий Иванович, лично мою искреннюю и глубокую благодарность за все сделанное Вами для меня в тяжелые дни моей болезни и в частности за то, за что я приношу благодарность Совету: в этом деле Ваше доброе ко мне внимание, конечно (я в этом убежден), сыграло главную роль наряду с добрым вниманием ко

Харьков, 1904, IV, 360 с. // Записки Харьковского университета. Харьков, 1906, кн. 2, ч. неоф., с. 87–116.

мне товарищей по факультету. Я тронут до глубины души этим вниманием ко мне дорогих товарищей. Оно поддерживает мой дух и бодрость, и энергию, которая, увы, в томительные дни болезни, лежания в постели покидает тебя, и когда в душу невольно закрадывается грусть, тоска, сомнения. Теперь мне значительно лучше, и доктора утешают меня, что при известных условиях я отправлюсь, укреплюсь в силах. Но, тем не менее, я до настоящего времени все еще чувствую слабость и временами тяжесть в голове, которая усиливается при попытке заняться чем-нибудь серьезным. Меня теперь очень озабочивает вопрос о предстоящем учебном полугодии; я совершенно не знаю, как мне быть, как выйти из затруднительного положения при состоянии моего здоровья, моей головы. Будьте так добры, помогите мне добрым словом. Доктора, лечащие меня, предполагают скоро устроить консилиум насчет дальнейшего лечения меня и диеты для лучшего укрепления моих сил, моего здоровья.

Татьяна Николаевна¹²² и я шлем сердечный привет, поздравление с Новым годом, пожелания всего лучшего Вам, Марии Васильевне¹²³ и всему Вашему семейству.

Душевно преданный и признательный Ваш

Е. Редин.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 45780, арк. 1–2, автограф

7. Є. Редін – Д. Багалію, Харків – Харків, 5 січня 1908 р.

Дорогой Дмитрий Иванович!

Приношу в лице Вашем Совету Императорского Харьковского Университета, моим высокочтимым товарищам искреннюю и глубокую благодарность и признательность за ту высокую честь, которую они оказали мне присуждением степени почетного доктора за мои научные труды.

Прошу извинить меня, что я очень запоздал исполнением своего долга – принесения благодарности и выражения чувства признательности Совету. Причина этому – тяжелая болезнь, постигшая меня.

Душевно преданный Вам

Е. Редин.

1908 г., 5 января.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 46180, арк. 1, автограф.

¹²² Дружина С. Редіна.

¹²³ Дружина Д. Багалія.

8. *Т. Редіна – Д. Багалію, Харків – Харків, 6 вересня 1914 р.*

Глубокоуважаемый и добрейший
Дмитрий Иванович!

Не могу не поделиться с Вами своим ого[рч]ением по поводу неприят[т]ности, причиненной Вам [на]шим городским управлением: удивляюсь необдуманности, нетактичности и некорректности гласных, поведших против Вас такую кампанию, удивляюсь тем больше, что город наш, столь нуждающийся в умных, сведущих, честных людях, не сумел воспользоваться Вашей готовностью поработать на пользу города и не оценил по справедливости всех Ваших прежних безвозмездных трудов для него. Я нисколько не сомневаюсь, что Вы, добрейший Дмитрий Иванович, среди массы дел на поприще Вашей широкой общественной и научной деятельности, скоро позабудете об этой неприятности, но город наш, я думаю, неоднократно будет скорбеть обо всем случившемся¹²⁴.

Желая Вам всего лучшего, здоровья, сил и энергии, остаюсь преданная Вам

Т. Редина.

6 сентября 1914 г.

Харьков.

ВРФТ ІЛШ НАНУ, ф. 37, од. зб. 237, арк. 1–1 зв, автограф.

¹²⁴ Мається на увазі ситуація із виборами харківського міського голови. На цю посаду у вересні 1914 р. претендували: від монархістів – Іван Бич-Лубенський (1867–1920) та від лібералів – Дмитро Багалій. Вибори виграв перший, але йому не дозволили залишити попередню посаду і в кінцевому підсумку міським головою таки став Д. Багалій. Він керував містом протягом двох з половиною років (з грудня 1914 р. до липня 1917 р.; але фактично приступив до виконання своїх обов'язків з лютого 1915 р.). Свій лист Тетяна Редіна написала тоді, коли здавалось, що місто очолить І. Бич-Лубенський.